

УДК 821.111.09

*Лімборська Анастасія
(Черкаси)*

**Злочин та екзистенційний мотив
відчуження у В. Шекспіра і К. Маккарті
(на прикладі історичної хроніки
«Річард III» і роману «Дитя Боже»)**

У статті аналізується екзистенційний мотив відчуження в історичній хроніці В. Шекспіра «Річард III» і романі К. Маккарті «Дитя божже». На думку автора, злочини героїв у цих творах, які належать до різних літературних епох, мають багато спільного у психологічному плані, а «метафізика» їхньої поведінки базується на особливій філософії «зла». І у В. Шекспіра, і у К. Маккарті герої-злочинці мають реальних історичних прототипів, а їхні образи постають як протогерой майбутньої готичної літератури (у Шекспіра) та як типовий герой постготичної літератури, зокрема такого її різновиду, як південна готика (у К. Маккарті). Образ Річарда III змальовується Шекспіром на тлі трагічних подій в історії Англії, а філософія історії в його хроніці базується на тезі про те, що влада – результат таємних злочинів, підступності й шахрайства. У свою чергу екзистенційний мотив самотності та відчуження героя у Маккарті сповнений як трагічного, так і символічного смислу: він є одночасно і злочинцем, і жертвою, оскільки оточуючі своєю байдужістю й невтручанням зробили його таким, яким він зрештою і став.

Ключові слова: *мотив відчуження, готичний злочин, Ренесанс, південна готика, історичний прототип, метафізика і філософія «зла».*

Екзистенційний мотив відчуження особистості є наскрізним для багатьох творів світової літератури, в центрі яких перебуває злочин, що його письменники

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

намагаються представити у психологічному, іноді метафізичному аспекті. Шекспіру тут належить особливе місце в історії європейського красного письменства – саме він на межі XVI–XVII століть зробив важливий крок у напрямку зміщення авторської уваги з описів зовнішніх проявів «злочинного» начала в житті героїв на їх внутрішні переживання: інтерес до психологічних аспектів злочину, до свідомості героя-злочинця, у якого сприйняття реальності межує з безумством, до його думок і переживань, які впливають на поведінку, що зрештою призводить до кривавого злочину. Найбільш показовою тут, на наш погляд, є історична хроніка Шекспіра «Річард III», головний персонаж якої перетворився на справжній «символ зла», хоча і мав мало спільного зі своїм історичним прототипом¹.

Згодом, уже у XX столітті, морфологія жахливого і нелюдського злочину потрапляє до фокусу уваги такого яскравого представника південної готики в літературі США, як Кормак Маккарті, який став володарем кількох престижних премій. Йдеться передусім про Пулітцерівську премію та про Національну книжкову премію критиків, отриману у 1992 році за роман «Коні, коні».

Роман «Дитя Боже» (Child of God), що заснований на реальних подіях, побачив світ у 1973 році. Прототипом головного героя у ньому став серійний маніяк і психопат Ед Гейн, який вчинив низку жорстоких злочинів у середині минулого століття. Реакція критиків на твір була неоднозначною, але більшість із них схилилися до думки, що автор експериментує з формою роману, поєднуючи різні стилі, текстові фрагменти, комбінуючи авторські

¹ Уильям Шекспир. Энциклопедия / Автор-составитель В. Д. Николаев. – М. : Алгоритм; Эксмо; Око, 2007. – С. 312.

«новації» з пунктуацією (іноді вона взагалі відсутня) з описом нелюдських злочинів головного героя².

І у В. Шекспіра, і К. Маккарті у центрі творів опиняються герої, що мають своїх реальних історичних прототипів. І хоча цих героїв-злочинців віддаляє чотири століття, між ними відчувається певна схожість: їхні вчинки, поведінка, відлюдництво, зацикленість на злочині як єдиному засобі вирішення своїх проблем, свідчать про спільну стратегію поведінки, хоча при цьому, звичайно, керують ними різні інстинкти та бажання. Об'єднує їх і відчуженість від світу – наслідок екзистенційного мотиву самотності особистості, що знаходиться в центрі одвічної драми історії, яка побудована «на принципах і законах втрати людського начала»³.

У світовій літературі історії жахливих і нелюдських злочинів пов'язуються головним чином з готичною традицією, зокрема з готичним романом XVIII ст.. Морфологія таких злочинів, їхній ірраціональний і кривавий смисл привертала увагу багатьох тогочасних авторів, які вбачали в готиці важливу систему «метафізичних» цінностей, серед яких – підсвідомі пристрасті й бажання, інстинкти, що призводять до злочину. Поступово зароджувалася так звана «філософія зла», яка розглядала зло як важливе метафізичне начало, без якого неможливо уявити цілісної картини світу (А. Радкліф, Ч. Метьюрін, В. Бекфорд, М. Шеллі, М. Льюїс). Відлюдництво героя та його зосередженість на власному «я», де вирують неусвідомлювані інстинкти і бажання, стали типологічними рисами готичної літератури.

² *Нагачевська О.* Постапокаліптичний роман США на межі XX–XXI ст. / *О. Нагачевська* // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – № 27. – Київ, 2013. – С. 302.

³ *Зверев А.М.* Лекции. Статьи / *А. М. Зверев.* – М. : РГГУ, 2013. – С. 363.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

Деякі літературознавці висловлюють припущення, що саме образ шекспірівського Річарда III міг бути прообразом героїв готичної літератури⁴. Адже завдяки драматургу герцог Глостер, що став королем Річардом III за часів громадянських міжусобиць і соціальних конфліктів, зумовлених війною Троянд, перетворився для багатьох поколінь своїх співвітчизників на уособлення «світового зла» і «демонічної особистості». За словами М. Барга, англійці упродовж кількох століть «були вражені підступністю, лицемірством, цинізмом Річарда-актора, його нечуваною жорстокістю та диявольським холоднокровством, його нехтуванням божественними та людськими законами»⁵.

Злочини, які скоює шекспірівський герой на шляху до влади, вражають розмахом і кривавістю (практично, перед нами постає типовий персонаж майбутнього готичного роману). У боротьбі за корону на заваді йому стоїть чимало людей: це і король з роду Ланкастерів Генріх VI, який разом з дружиною французенкою Маргаритою, був відсторонений від влади й фактично ув'язнений у Тауері; це і сини Едварда IV; це і середній брат Річарда, герцог Кларенс, у якого згодом народжується спадкоємець. До цього списку можна ще додати й позашлюбних дітей Едварда IV, які також могли претендувати на трон. Глядач п'єси був вражений тим, який складний і злочинний шлях долає Річард заради своєї мети, яку хитрість, підступність та волю він виявляє при цьому, вбиваючи одного за одним свої суперників.

Водночас типологічно подібні мотиви наявні і в романі К. Маккарті «Дитя Боже», герой якого увібрав багато рис героя готичної літератури. Творчість самого письменника, як уже зазначалося, пов'язують із таким

⁴ *Алексеев М.П.* Английская литература. Очерки и исследования / М. П. Алексеев. – Л. : Наука, – С. 231.

⁵ *Барг М.А.* Шекспир и история / М. Барг. – М. : Наука, 1979. – С. 171.

явищем американської літератури як південна готика. Південна готика в американській літературі ХХ ст. характеризується низкою відмінностей від «класичного» готичного роману часів англійського преромантизму. До специфічних рис літератури південної готики науковці, зокрема, відносять: поєднання елементів класичного готичного роману з традиціям американського Півдня; звернення до соціальних проблем (расизм, бідність, насильство), інтерес до натуралістичних подробиць злочину, жахливих реалій існування персонажа поза межами людської цивілізації з її моральними принципами та нормами. У стильову палітру такого твору, як правило, вплетені елементи південного фольклору, увага автора досить часто фокусується на мотиві екзистенціального відчуження та безумства персонажів, а місцем розгортання сюжету здебільшого виступає «запустіла» й «занедбана» американська провінція. Проте, у центрі твору неодмінно опиняється злочинець, чиї злочини за своєю масштабністю стають утіленням «світового зла», вселенського демонізму та засвідчують одвічну абсурдність буття.

Місцем дії у романі К. Маккарті є Севір, округ Тенессі. Це невеличке провінційне містечко, де всі жителі добре знають один одного. Роман складається з трьох частин, його готичний сюжет розгортається навколо злочинця Лестера, який нещодавно звільнився з в'язниці. Автор дає можливість читачеві зазирнути в історію життя цього персонажа, що з самого дитинства було сповнене трагічних подій. Батько Лестера вкоротив собі віку, а мати незадовго до його смерті залишила родину, тож хлопець фактично був залишений напризволяще. Очевидно, саме ці події вплинули на ще несформовану психіку підлітка і породили згодом агресивне ставлення до жінок, а також спокійне і відсторонене сприйняття

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

факту смерті (не буде перебільшенням вказати тут на вплив «Стороннього» А. Камю).

Читач від самого початку бачить головного героя агресивним, брудним та задиркуватим. Автор змальовує Лестера Балларда як людину психічно неврівноважену, жорстоку та соціопатичну. На відміну від Шекспірового Річарда III, який вдало й артистично приховувався під маскою добропорядності і благочестя, герой Маккарті не приховує своєї агресії щодо людей. Вони для нього є ворогами, що претендують на його власність – колишній занедбаний маєток батька, який вони намагаються продати на прилюдних торгах. *«I done told ye. I want you to get your goddamn ass off my property. And take these fools with ye»*⁶, – звертається він до розпорядника торгів.

У подальшому вороже ставлення переростає у ненависть до всього людста, а поодинокі зустрічі Лестера з людьми перетворюються на полювання за ними: він сторониться їх, спостерігає за ними із засідок, уникає будь-яких контактів. Він живе відлюдником у напівзруйнованому маєтку, у цілковитій самотності. Письменник майстерно змальовує поступову моральну і психологічну деградацію головного героя. Спершу Лестер випадково знаходить в автомобілі закоханих, що вмерли від асфіксії. Він гвалтує вже мертве тіло дівчини, а потім забирає його собі додому. Він розмовляє з мертвим тілом, влаштовує з ним «романтичну вечерю», купує мертвій дівчині червону білизну (колір агресії, психологічної неврівноваженості). У читача створюється враження, що перед його очима розгортаються події, які цивілізованій людині взагалі важко сприйняти як факт

⁶ *McCarthy C. Child of God / C. McCarthy. – New-York: First Vintage International Edition, 1993. – P. 2.* («Я не кажу тобі. Я наказую тобі забиратися до всіх чортів з моєї власності. І забирай цих придурків із собою» (переклад тут і далі наш – А.Л.).

дійсності. Єдина річ, що весь час знаходиться поряд з Лестером, – це його гвинтівка.

У Шекспіра подібним «жахливим» символічним образом слугує «кривава сокира», яка дозволяє Річардові відчувати себе «надлюдиною», вільною у своїх вчинках, такою, що не переймається принципами моралі «простих смертних». Цей образ, до речі, виник у Шекспіра ще у попередній п'єсі «Генріх IV», де Річард прямо заявляє, що від самого дитинства мріяв про владу.

Обидва аналізовані нами герої наділені фізично непривабливою зовнішністю і можуть викликати в оточуючих лише несприйняття і навіть огиду. Таким себе, до речі, бачить і сам Річард III:

*Невдатна скривдила мене природа –
Ні постаті, ні вроди я не маю,
Потвора недороблена, у світ цей
Дочасно кинута напівлюдина,
Такий бридкий, кульгавий, що й собаки
На мене брешуть, як до них наближусь.
У мирну пору млявих цих мелодій
В яких розвагах час мені збавляти?
Хіба на сонці тінь свою зорити
Чи міркувати про потворність Власну?
То ж, добре знаючи, що я коханцем
У дні солодкомовні ці не буду, –
Поклав собі негідником я стати
Й прокляв пусті забави наших днів.⁷ (Переклад Б. Тена)*

⁷ *Cheated of feature by dissembling nature,
Deformed, unfinished, sent before my time
Into this breathing world, scarce half made up,
And that so lamely and unfashionable
That dogs bark at me as I halt by them;
Why, I, in this weak piping time of peace,
Have no delight to pass away the time,
Unless to spy my shadow in the sun
And descant on mine own deformity:
And therefore, since I cannot prove a lover,
To entertain these fair well-spoken days,*

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

Для тогочасного глядача шекспірівської історичної хроніки подібне поєднання бридкої зовнішності з низкою аморальних принципів в одному персонажі було цілком природним, оскільки ці вади сприймалися ним у непорушній єдності. Отже схильність такого героя до злочину, як і його негативна оцінка, закладалися драматургом уже від початку п'єси.

Герой К. Маккарті змальовується як огидний обірванець, що взагалі має мало спільного з цивілізованою людиною. І тут начебто ми зустрічаємося з типологічно подібним мотивом, але авторська оцінка в даному випадку подається в дещо іншій площині. Нелюдські вчинки і злочини Лестера все ж таки не перекреслюють того, що він є «дитям Божим». І хоча у романі К. Маккарті відчувається струмінь авторської іронії, трагічні події в ньому далекі від однозначних відповідей. Злочин тут – не просто вчинок соціопатичного героя, що виломлюється за межі будь-яких моральних норм і приписів, він постає як «метафізичне» втілення світового «зла», відповідальність за яке лежить на всіх героях твору.

Серед мотивів, які увійшли до світової літератури разом із шекспірівським дискурсом, мотив злочину в боротьбі за владу став наскрізним для письменників, що зверталися до подібної проблематики у своїх творах. Екзистенційний мотив відчуження головного героя стає характерною рисою такого типу персонажа, оскільки його уявлення про «свободу» власного життя вступає у гостре протиріччя із загальнолюдською мораллю та етичними цінностями. І у В. Шекспіра, і у К. Маккарті виразно простежується екзистенціальна теза про можливість існування світу «без Бога» там, де їхні герої, на кшталт Річарда III або Лестера Балларда,

*I am determined to prove a villain
And hate the idle pleasures of these days.*

розпочинають шляхом злочинів відвойовувати власне місце у світі. Шекспір змальовує свого героя на тлі трагічних подій в історії Англії, а філософія історії в його хроніці базується на тезі, що влада – результат таємних злочинів, підступності й шахрайства. Натомість у Маккарті екзистенційний мотив самотності та відчуження героя сповнений одночасно як трагічного, так і символічного смислів: його герой є і злочинцем, і жертвою. Таким, яким він зрештою став, його зробили байдужість і невтручання оточуючих людей.